

УДК 631.11.005 (477)

Л. О. Єфімцева,
аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"
ORCID ID: 0000-0002-9519-3647

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.19-20.96

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИХ КООПЕРАТИВІВ ІЗ СПІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

L. Yefimtseva,
Postgraduate student of the Department of investment, material
and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF AGRO-TECHNOLOGICAL COOPERATIVES FOR JOINT USE OF EQUIPMENT IN UKRAINE.

У статті досліджено особливості та проблеми розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зокрема агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів в Україні.

Розглянуто можливі варіанти забезпечення зернозбиральним комбайном сільськогосподарських виробників для обробки площі сільгоспугідь 100 га та встановлено фінансову неспроможність та недоцільність його придбання аграріями з площею сільськогосподарських угідь до 500 га. Результати розрахунків підтвердили, що забезпечення виробничого процесу технічними засобами через формування агротехнологічного кооперативу із спільного використання технічних засобів економічно доцільніше для сільгоспвиробників з площею угідь до 500 га, оскільки сума витрат найнижча для аграріїв із всіх розглянутих варіантів з причини розподілу витрат на придбання комбайну між членами кооперативу.

Окреслено переваги агротехнологічної кооперації із спільного використання технічних засобів для сільськогосподарських виробників із площею сільгоспугідь до 500 га, серед яких основними виступають економія постійних витрат, можливість використовувати повний комплекс технічних засобів агротехнологічного кооперативу у виробничому процесі, розподіл інших витрат між членами агротехнологічного кооперативу.

Розглянуто форми державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, та, зокрема, агротехнологічних із спільного використання технічних засобів на сучасному етапі в Україні та виявлено стримуючі чинники можливості скористатися аграріями деякими формами державної підтримки. Обґрунтовано необхідність дієвої довгострокової державної підтримки становлення та розвитку агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів та доопрацювання існуючих форм державної фінансової підтримки. Реалізація вказаних пропозицій сприятиме створенню та розвитку агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів, що матиме прямий вплив на результати виробничої діяльності для аграріїв із площею сільськогосподарських угідь до 500 га.

The article examines the features and problems of development of agricultural service cooperation, in particular agro-technological cooperatives for the joint use of technical means in Ukraine. Possible options for providing a combine harvester of agricultural producers for processing the area of agricultural land are considered 100 hectares and the financial insolvency and expediency of its acquisition by farmers has been established. The results of calculations confirmed that providing the production process with technical means through the formation of an agro-technological cooperative for the joint use of technical means is more economically feasible for farmers with land up to 500 hectares, as the amount of costs is lowest for farmers of all options. The advantages of agro-technological cooperation in the joint use of technical means for agricultural producers with an area of agricultural land up to 500 hectares are highlighted, among which the main are the savings of direct costs and the ability to use the technical means of agro-technological cooperative in the production process.

Peculiarities of state support in developed European countries are considered for agro-technological cooperatives for the joint use of technical means.

Forms of state support of agricultural service cooperatives, and, in particular, agro-technological ones for the joint use of technical means at the present stage in Ukraine and deterrents have been established and restraining factors of the possibility for farmers to use some forms of state support have been identified. The necessity of effective long-term state support for the formation and development of agro-technological cooperatives for the joint use of technical means and refinement of existing forms of state financial support is substantiated. The implementation of these proposals will contribute to the creation and development of agro-technological cooperatives for the joint use of technical means, which will have a direct impact on the results of production activities for farmers with an area of agricultural land up to 500 hectares.

Ключові слова: агротехнологічний кооператив, технічне оснащення, державна підтримка, спільне використання техніки.

Key words: agro-technological cooperative, technical equipment, state support, joint use of equipment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сучасному етапі для забезпечення стабільного розвитку аграрної галузі необхідно своєчасне оновлення технічних засобів. У свою чергу виробництво продукції рослинництва являється важливим напрямом розвитку аграрної галузі: "...рослинництво залишається локомотивом розвитку аграрної сфери і ключовим продуктом експорту. Загалом Україна зі своїм потенціалом може стати житницею світу та одним з основних гравців у питанні глобальної продовольчої безпеки. Зокрема, сприятливий клімат, наявність родючих ґрунтів (32,5 млн га орних земель, з яких 19,4 млн — чорноземи, що становить 1/3 всіх його світових запасів, недорога робоча сила, достатньо розвинена інфраструктура, близькість до найбільших міжнародних ринків) — усі ці характеристики формують в Україні потужний агропотенціал, що має надати їй змогу стати передовим експортером сільськогосподарської продукції у світі [1]". Нині стан сільського господарства, зокрема, рослинницької галузі, залишається незбалансованим з причини нарощування використання сільськогосподарських угідь великими агрохолдинговими формуваннями для вирощування високорентабельних культур, зокрема, зернових та олійних. Водночас виробництво плодоовочевих трудомістких культур здійснюють невеликі товаровиробники. Для ефективної діяльності сільськогосподарських виробників в процесі вирощування продукції рослинництва аграріїв з площею сільськогосподарських угідь до 500 га суттєвим фактором виступає забезпечення виробничого процесу сучасними високоефективними технічними засобами. Об'єднання сільськогосподарських виробників в агротехнологічні кооперативи із спільного використання технічних засобів ви-

ступає одним із шляхів забезпечення аграріїв з площею сільгоспугідь до 500 га повним комплексом сучасних високоефективних технічних засобів, що можливо при належному рівні державної підтримки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у вивченні ролі та пошуку шляхів становлення та розвитку в Україні обслуговуючої кооперації, зокрема для забезпечення розвитку аграрної галузі та її матеріально-технічного забезпечення зробили такі вчені: Безус Р.М., Блок Р., Газуда Л.М., Гончаренко В.В., Добіжа Н.В., Жук В.М., Захарчук О.В., Збарський В.К., Зіновчук В.В., Кадирус І.Г., Курбацька Л.М., Лендел М.А., Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Месель-Веселяк В.Я., Могилова М.М., Пивовар П.В., Россоха В.В., Саковська О.М., Талавири М.П., Шлапак М.А., Шпикуляк О.Г. та багато інших науковців. Однак, попри вагомий вклад науковців у дослідження розвитку обслуговуючих, зокрема агротехнологічних кооперативів у рослинницькій галузі, потребує уваги пошук та впровадження додаткових шляхів стимулювання об'єднання сільськогосподарських виробників в агротехнологічні кооперативи із спільного використання технічних засобів в довгостроковій перспективі.

МЕТА СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є обґрунтування основних напрямів подальшого розвитку агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів на основі дослідження його поточного стану і виявлення основних проблем.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині в Україні, згідно зі статистичними даними, кількість обслуговуючих кооперативів,

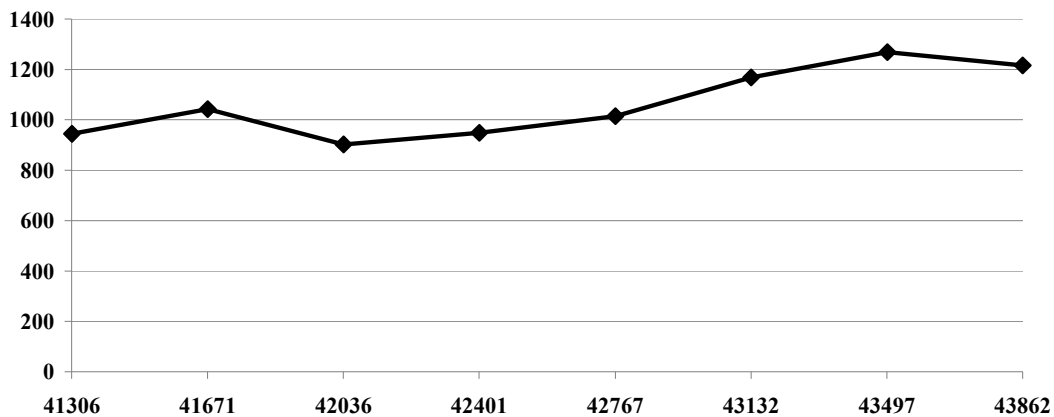

Рис. 1. Зміна кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у 2013–2020 рр., одиниць

Джерело: складено за статистичними даними [2].

починаючи з 2012 року, поступово зростає (рис. 1).

Однак, попри позитивну динаміку зростання кількості обслуговуючих кооперативів, до яких відносяться агротехнологічні, порівняно з 2013 роком, необхідно враховувати, що реально функціонує не більше половини. Окрім цього, в Україні немає жодного успішного сільськогосподарського кооперативу, окрім тих, які були створені за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги або за сприяння великих переробних підприємств [3]. Згідно з даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, станом на 1.01.17 р., із 1097 зареєстрованих в Україні, обслуговуючих кооперативів лише 589 одиниць, що складає 54%, здійснюють господарську діяльність, з яких 152 одиниці являються кооперативами із обробітку землі та збирання врожаю [4]. В Україні, згідно з даними Урядового порталу, в 2019 році в порівнянні з 1 січня 2018 р. кількість кооперативів з обробітку землі та збирання врожаю збільшилась та становить 162 одиниці, що показує позитивну динаміку. Однак, попри зростання кількості кооперативів із спільного використання технічних засобів, нині в більшій мірі застосовуються неформальні відносини між суб'єктами агробізнесу, що підтверджують результати опитування сільськогосподарських виробників із незначними площами сільгоспугідь Черкаської області. Слід зазначити, що респонденти висловили готовність до кооперування та закупівлю матеріально-технічних ресурсів та розглядали його одним із найважливіших напрямів формальної кооперації [5]. Водночас забезпечення технічними засобами кооперативних формувань із спільного використання техніки недостатнє.

Під час обстеження машино-тракторного парку деяких працюючих обслуговуючих кооперативів виявлено, що переважна більшість обладнана технічними засобами лише для виконання певних видів польових робіт (оранка, культивация) [6].

Однак на сучасному етапі в Україні кооперація, зокрема, обслуговуючі агротехнологічні кооперативи із спільного використання технічних засобів, саме для сільськогосподарських виробників із площею сільгоспугідь до 500 га має ряд переваг. По-перше, аграрії, які мають обмежений комплекс технічних засобів, об'єднавшись в агротехнологічний кооператив, мають можливість забезпечити виробничий процес членів агротехнологічного кооперативу повним комплексом агротехнологічних робіт (оранка, культивация, захист сільгоспкультур, внесення добрив, збір врожаю) в необхідній кількості та відповідної якості. По-друге, економія постійних витрат, до яких відносяться витрати по зберіганню технічних засобів та обладнання, їх ремонту, сервісному обслуговуванню також виступає перевагою для членів агротехнологічного кооперативу. Досвід кооперації по спільному використанню технічних засобів європейських держав свідчить про ефективність об'єднання дрібних сільськогосподарських виробників, що надає можливість членам агротехнологічних кооперативів вирішувати проблеми із своєчасного забезпечення процесу вирощування продукції рослинництва сучасними вискооефективними технічними засобами.

У процесі вирощування продукції рослинництва кількісний та якісний склад технічного забезпечення сільськогосподарських виробників відіграє важливу роль для аграріїв усіх

ланок, однак дослідженнями доведено, що нині саме аграрії з площею сільськогосподарських угідь до 500 гектар фінансово неспроможні забезпечити виробничий процес усім комплексом технічних засобів. Окрім цього, існує вірогідність того, що вказаним сільгоспвиробникам недоцільно мати в наявності весь комплекс технічних засобів [7]. Також потребує уваги недостатнє технічне забезпечення селянських домогосподарств, які забезпечені технічними засобами на 19%, у тому числі на 31,3% плугами, 14,5% сівалками, 29,3% боронами, на 13,4% культиваторами та на 23,7% тракторами [8]. Хоча нині технічне оснащення особистих селянських домогосподарств зростає, переважно за рахунок міні-тракторів та мотоблоків китайського виробництва, порівняно з фермерськими господарствами Польщі, де на один трактор припадає 9,4 га, в домогосподарствах України на 1 трактор припадає 21,2 га [9].

Враховуючи значимість розвитку кооперативних відносин, державні органи в Україні в останні роки впроваджують заходи по фінансовому забезпеченню аграріїв в процесі придбання технічних засобів. Однак, попри впровадження ряду державних програм з підтримки сільськогосподарських виробників, зокрема обслуговуючих кооперативів, у розрізі бюджетної програми КПКВК 1201150 "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників" на 2020 рік [10], напрямками якої виступають програма фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, програма часткової компенсації вартості придбання технічних засобів та обладнання вітчизняного виробництва та програма розвитку фермерства та кооперативів, які надають можливість скористатися фінансовими ресурсами виробників продукції рослинництва з площею сільгоспугідь до 500 га, в аграрній сфері не відбулося значного нарощування обсягів виробництва конкурентної сільгосппродукції за рахунок підприємців із незначною площею сільськогосподарських угідь.

На нашу думку, в Україні, в період концентрації земельних угідь великими агроформуваннями та необхідності розвитку суб'єктів малого бізнесу, саме обслуговуюча кооперація виступає одним із шляхів забезпечення технічними засобами сільськогосподарських виробників з площею сільгоспугідь до 500 га та, як наслідок, їх становлення та розвитку. В наукових розробках ННЦ "Інститут аграрної економіки" саме розвиток сільськогосподарського підприємництва та кооперації виступають одним із основних напрямів досягнення стратегі-

чних цілей шляхом їх державної підтримки та поліпшення матеріально-технічної бази [11]. Підтримуємо думку науковців, що в сучасному середовищі кооперація виступає одним із пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства [12]. В Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 20.11.2012 № 5495-VI вказано, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив — сільськогосподарський кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб — виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів [13]. Також у зазначеному Законі кооперативи поділяються на виробничі, які створюються для спільного виробництва продукції та обслуговуючі, які створюються для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам. Метою обслуговуючих кооперативів є виконання якісних робіт та надання послуг членам кооперативу по мінімальній вартості, що позитивно вплине на результати їх господарської діяльності. В свою чергу обслуговуючі кооперативи в залежності від виду діяльності поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, багатофункціональні, технологічні, транспортні та інші кооперативи в залежності від виду послуг. Окрім цього, в законі зазначено, що обслуговуючі кооперативи можуть надавати послуги своїм членам, зокрема технологічні. Агротехнологічним кооперативом із спільного використання техніки являється група аграріїв, що прийняли рішення розділити власність та використовувати технічні засоби спільно, оскільки самостійно сільгоспвиробники не в змозі придбати їх за власні кошти або використовувати на повну потужність [14]. Пайовий фонд формується за рахунок технічних засобів, які становляться власністю кооперативу, та за рахунок пайових внесків членів кооперативу. Економічна доцільність створення кооперативів зі спільного використання технічних засобів полягає в економії постійних витрат, оскільки їх розподіл на обсяги виробленої продукції усіма членами кооперативу призводить до зниження собівартості. Метою обслуговуючого агротехнологічного кооперативу виступає забезпечення своєчасними та якісними агротехнологічними послугами (оранка, культивація, внесення добрив, збір урожаю тощо) членів кооперативу для підвищення ефективності виробничої діяльності.

Таблиця 1. Варіанти забезпечення зернозбиральним самохідним комбайном

Показник	1-й варіант	2-й варіант	3-й варіант	4-й варіант
	<i>Придбання (кредитна програма 5,7,9%)</i>	<i>Купівля в лізинг (13,5%)</i>	<i>Вартість придбання для одного члену кооперативу за умови, що в складі кооперативу 5 членів</i>	<i>Вартість обробки поля сторонніми організаціями (вартість обробки 1 га - 1000,00 грн)</i>
1-й рік	584 553,24	593 739,79	678 720,00	100 000,00
2-й рік	577 344,96	593 739,79	-	100 000,00
3-й рік	577 344,96	593 739,79	-	100 000,00
4-й рік	577 344,96	593 739,79	-	100 000,00
5-й рік	577 344,96	593 739,79	-	100 000,00
6-й рік	-	-	-	100 000,00
7-й рік	-	-	-	100 000,00
8-й рік	-	-	-	100 000,00
9-й рік	-	-	-	100 000,00
10-й рік	-	-	-	100 000,00
Платежі під час оформлення позики: аванс	848 400,00 (25%)	678 720,00 (20%)	-	-
Страховий платіж	18691,00 (разовий платіж)	16968,00 (щорічний платіж)	-	-
Комісія банку 1%	25452,00	Не виплачується	-	-
Разом витрати на придбання комбайну	3 786 476,08	3 732 258,95	678 720,00	-
Щорічні витрати на технічний сервіс комбайну в післягарантійний період	169 680,00	169 680,00	33 936,00	-
Витрати на технічний сервіс за весь період (8 років)	1 357 440,00	1 357 440,00	271 488,00	-
Всього витрати за 10 років	5 143 916,08	5 089 698,95	950 208,00	1 000 000,00
Отримання доходу від збору урожаю іншим підприємствам за сезон (вартість палива оплачує замовник робіт)	98 309,40	98 309,40	19 661,88	-
Отримання доходу від збору урожаю іншим сільгоспвиробникам за 10 років	983 094,00	983 094,00	196 618,80	-
Сукупний результат (різниця між доходами та витратами) за 10 років (+, -)	-4 160 822,08	-4 106604,95	-753 589,20	-1 000 000,00

Джерело: складено та розраховано на підставі даних АТ КБ "Приватбанк" [16] та даних агропорталу "Пропозиція" [17].

Обслуговуючі кооперативи, зокрема кооперативи із спільного використання техніки, виходячи із принципів кооперації, являються неприбутковими організаціями, оскільки саме члени кооперативу являються його клієнтами. При цьому необхідно враховувати, що більш ефективне об'єднання виробників продукції рослинництва із незначною різницею в площі сільгоспугідь, із спільного використання техніки (кооперативні МТС, механізаторські кооперативи, машинно-технологічні кооперативи тощо), оскільки у випадку значної різниці в площі сільськогосподарських угідь можуть виникнути непорозуміння у вигляді невідповідності площ обробітку полів або запізнення передачі техніки іншому члену кооперативу [15].

Дослідження показали, що при розгляді можливих варіантів забезпечення виробничого процесу зернозбиральним комбайном найменші витрати по придбанню та використанню зернозбирального самохідного комбайну "Skif-190" (SR-2065), вартістю 3 393600,00 грн понесуть саме члени агротехнологічного кооперативу із спільного використання технічних засобів, оскільки витрати розділяться між членами кооперативу (табл. 1).

Сільськогосподарські виробники з площею сільгоспугідь до 500 га можуть розглядати різні варіанти забезпечення виробничого процесу технічними засобами, серед яких можна виокремити можливість придбання комбайну в кредит за напрямом "Доступні кредити 5,7,9 %" або придбання на умовах "Фінансовий лізинг" [16], виконання необхідного комплексу агротехнологічних робіт сторонніми організаціями та створення агротехнологічного кооперативу зі спільного використання технічних засобів. Стосовно кредитної лінії "АгроКуб", яка також являється однією із форм державної підтримки суб'єктів малого агробізнесу [16], в дослідженні її не розглянуто, оскільки сума кредиту по зазначеній програмі може становити від 50 000,00 грн до 1 000 000,00 грн, що недостатньо для придбання зернозбирального комбайну "Skif-190" (SR-2065), вартість якого складає 3 393 600,00 грн.

Дослідження можливих варіантів забезпечення робіт зі збору урожаю сільськогосподарського виробника із площею сільськогосподарських угідь 100 га підтвердило, що аграрію, який на 1 га сільгоспугідь має прибуток 5 161,00 грн [7], придбати зернозбиральний ком-

байн "Skif-190" (SR-2065) вартістю 3 393 600,00 грн фінансово складно та недоцільно, оскільки виробничий процес потребує вкладення фінансових ресурсів у витрати на придбання насіння, виконання інших видів польових робіт (оранка, культивування, посів, внесення добрив, хімічний захист рослин тощо), на виплату заробітної плати персоналу, оплату податків та зборів, утримання приміщень та інших витрат, яких потребує процес вирощування продукції рослинництва.

У процесі дослідження першим варіантом придбання зернозбирального комбайну було розглянуто його придбання в кредит за напрямом "Доступні кредити 5,7,9 %", яка діє відповідно постанови КМУ № 300 від 29.04.2015 [18], згідно з якою з державного бюджету з 01.02.2020 р. компенсується частина кредитного навантаження аграріям. Розмір компенсації залежить від кількості робочих місць, створених підприємцем у період кредитування; строк дії лінії (траншу) становить до 5 років, сума кредитування складає від 100 000 грн до 3 млн грн, яка може становити до 80% від вартості технічного засобу. При розрахунку платежів під час отримання кредиту по зазначеній програмі передбачено оплату авансу у розмірі 25%, разового страхового платежу та комісії за послуги банку в розмірі 1% від суми кредиту. Сума авансу складала 848 400 грн, страховий платіж становив 18 691 грн та комісія банку складала 25 452 грн, тобто перший внесок на придбання вказаного комбайну для аграрія складатиме 892 543 грн. Окрім першого внеску, по кредитній програмі щорічно протягом п'яти років сільськогосподарський виробник має сплачувати наступні суми: в перший рік грошові кошти сумою 584 553,24 грн, з другого по п'ятий роки сума щорічного платежу в банк складатиме 577 344,96 грн. Перевищення суми платежу в перший рік пояснюється вищою кредитною ставкою, оскільки в перші три місяці кредитна ставка складає 7% річних, яка знизиться до 5% після збільшення робочих місць на дві особи. Проведені розрахунки свідчать, що незважаючи на низькі кредитні ставки завдяки участі у державній програмі доступного кредитування, сільськогосподарський виробник, у якого сума прибутку на 100 га сільгоспугідь складатиме 516 100 грн, має заплатити суми, неспівмірні з сумою прибутку, що підтверджує фінансову неспроможність та недоцільність сільськогосподарських виробників з площею сільгоспугідь 100 гектар придбання комбайну навіть по низькій відсотковій ставці кредитування.

Водночас слід враховувати, що сільгоспвиробники можуть розраховувати на участь у державній програмі компенсації вартості сільськогосподарської техніки в розмірі 25%, якщо технічний засіб входить до Переліку вітчизняної техніки та обладнання агропромислового комплексу, вартість яких частково компенсується за рахунок коштів державного бюджету. Обмежувальними факторами участі аграріїв у вказаній програмі виступають необхідність оплати повної вартості комбайну власними або кредитними ресурсами та лише після отримання банком від Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України коштів, призначених для компенсації, банк зарахує суму компенсації на рахунок сільгоспвиробника. Нині транш з повернення компенсації аграріям повертається із затримкою, що стримує сільськогосподарських виробників в придбанні технічних засобів на вказаних умовах, оскільки виробничий процес продукції рослинництва потребує негайного вкладення фінансових коштів.

Стосовно придбання зазначеного комбайну за напрямом "Фінансовий лізинг", умови якої передбачають 13,5% річних з максимальним терміном 5 років та економії на податкових платежах за рахунок амортизації та податкового кредиту за ПДВ, сільгоспвиробнику необхідно сплатити аванс в розмірі 20% вартості комбайна, що складає 678 720 грн, щорічний страховий платіж в сумі 16 968 грн та щорічно оплачується сума кредиту разом з відсотками в розмірі 593 739,79 грн. Тобто в перший рік аграрій має сплатити разом авансовий платіж, страховий та щорічний кредитний платіж сумою 1 289 427,79 грн та з другого по п'ятий роки сума щорічних платежів складатиме 593 739,79 грн, які для сільськогосподарського виробника з площею сільськогосподарських угідь до 500 га, у якого прибуток на 1 підприємство складає 1 591 000 грн, а в аграріїв з площею сільгоспугідь до 100 га розмір прибутку на одне підприємство складає 924 000 грн [7], фінансово неможливо сплачувати значні суми за придбання комбайну.

Окрім цього, необхідно враховувати, що строк корисного використання зернозбирального комбайну складає близько 10 років [19], тому сукупний результат від використання придбаного комбайну було розраховано за 10 років. Суму витрат на технічний сервіс комбайна було розраховано за 8 років, оскільки 2 роки складають період безкоштовного гарантійного обслуговування. Витрати на поточний технічний сервіс визначалися, виходячи з щорічних

Таблиця 2. Розрахунок доходу від обробки 1 гектару сільськогосподарських угідь зернозбиральним самохідним комбайном "Skif" грн

Показник	Сума
Доходи від надання послуг зі збору урожаю (за 1 га)	1000,00
Середня собівартість збирання 1 га зернових колосових культур зернозбиральним комбайном «Скіф» з урахуванням вартості паливо-мастильних матеріалів	668, 58
Середня собівартість збирання 1 га зернових колосових культур зернозбиральним комбайном «Скіф» без урахуванням вартості паливо-мастильних матеріалів	297,79
Чистий дохід від збору урожаю 1 га (з включенням у собівартість паливо-мастильних матеріалів)	331,42
Чистий дохід від збору урожаю 1 га (без включення в собівартість паливо-мастильних матеріалів)	702,21

Джерело: складено та розраховано на підставі даних агропорталу "Пропозиція" [17].

відрахувань від вартості комбайну у розмірі 5% поточні ремонти [20], в результаті чого за період післягарантійного обслуговування комбайну, одноосібні аграрії щорічно витратять грошові кошти в сумі 169 680 грн, що за весь період корисного використання комбайну складатиме 1 357 440 грн. Члени агротехнологічного кооперативу із спільного використання технічних засобів розділять суму витрат на поточні ремонти, тому для одного члена агротехнологічного кооперативу сума витрат складатиме щорічно 33 936 грн, що за 8 років становитиме 271 488 грн.

Також при розрахунках слід враховувати, що власники комбайну можуть використовувати його в подальшому для виконання польових робіт на власних сільгоспугіддях, та, окрім цього, аграрії після обробки власних полів зможуть надавати агротехнологічні послуги зі збору урожаю зернових культур іншим сільськогосподарським виробникам, середня вартість яких нині становить 1 000,00 грн за га. Оскільки навантаження на комбайн пропускною спроможністю 10—12 кг за секунду хлібної маси, до яких відносяться зернозбиральні комбайни "Скіф", за умови високого рівня технічного обслуговування збиральних машин можна обробити за сезон до 240 га [21], нами було розраховано величину чистого доходу після обробки власного поля розміром 100 га обробки полів інших господарств розмірі 140 га за сезон (табл. 2).

Оскільки середня собівартість одного гектару збирання зернових культур зернозбиральними комбайном "Скіф" складає без врахуван-

ня паливо-мастильних матеріалів 297,79 грн, дохід за гектар збору урожаю зернових складатиме 702,21 грн, що за 140 га складе 98 309,40 грн за сезон. В результаті розрахунку бачимо, що одноосібні власники зернозбирального комбайну за весь період експлуатації комбайну (10 років) зможуть отримати дохід в сумі 983 094,00 грн. Стосовно суми отриманого доходу агротехнологічним кооперативом, враховуючи, що у кожного члена кооперативу обсяг сільськогосподарських угідь складає 100 га, збір урожаю з площі п'яти членів кооперативу в розмірі 500 га займе більше часу: за 7-годинну зміну зернозбиральний комбайн "Скіф" може зібрати урожай обсягом близько 12 га [17], для обробки 100 га полів комбайном "Скіф" необхідно близько 58 годин або 8 змін, для обробки угідь площею 500 га необхідно 290 годин або майже 42 зміни. Як наслідок, сума отриманого доходу від надання послуг зі збору урожаю придбаним комбайном буде різнитися з сумою доходу аграріїв, у яких площа сільськогосподарських угідь 100 га, а саме становитиме 20% доходу від суми доходу у аграріїв, які оброблятимуть 100 гектар сільгоспугідь, що складатиме за сезон 19 661,88 грн та за 10 років дохід становитиме 196 618,80 грн.

Визначення сукупного результату підтверджує, що при придбанні зернозбирального комбайну в кредит (1-й варіант) одноосібний власник, враховуючи витрати на придбання комбайну, на поточні ремонти та враховуючи отримання доходу від надання послуг зі збору урожаю іншим сільгоспвиробникам, за період корисного використання комбайну матиме сукупний результат — витрати в сумі 4 160 822,08 грн. Стосовно придбання вказаного комбайну на умовах фінансового лізингу (2-й варіант), враховуючи всі перераховані витрати та доходи, сукупним результатом за 10 років становитимуть витрати сумою 4 106 604,95 грн. Значна сума витрат по придбанню зернозбирального комбайну в кредит та на умовах фінансового лізингу підтверджує фінансову неспроможність та недоцільність придбання технічного засобу.

Інша ситуація по придбанню зернозбирального комбайну агротехнологічним кооперативом із спільного використання технічних засобів та по використанню у виробничій діяльності послуг сторонніх організацій (3-й та 4-й варіанти), де за 10 років сума витрат значно нижча та складає для членів агротехнологічного кооперативу 753 589,20 грн та витрати при користуванні послугами сторонніх організацій за 10 років складатимуть суму 1 млн грн.

Сільгоспвиробникам при придбанні зернозбирального комбайну, враховуючи, що вартість комбайну розділиться між членами кооперативу, зможуть придбати комбайн без залучення кредитних коштів, сума внеску кожного члену кооперативу складатиме 678 720,00 грн. Окрім витрат на придбання комбайну, члени кооперативу понесуть щорічні витрати на технічний сервіс, сума який складатиме для кожного члена 33 936,00 грн, що за 8 років складе витрати в сумі 271 488,00 грн. Сукупний результат, а саме різниця між доходами та витратами за 10 років в агротехнологічному кооперативі для кожного члена складатиме витрати в сумі 753 589,20 грн. Результати розрахунків підтверджують, що забезпечення виробничого процесу технічними засобами через формування агротехнологічного кооперативу із спільного використання технічних засобів економічно доцільніше для сільгоспвиробників з площею угідь до 500 га, оскільки сукупний результат за 10 років становить найнижчу суму витрат. Водночас слід зауважити, що постійні витрати, серед яких витрати на технічний сервіс в післягарантійний період, які займають значну частку витрат, також розділяться між членами кооперативу.

Стосовно використання у виробничій діяльності послуг агротехнологічних сторонніх організацій, за 10 років для обробки площі сільгоспугідь розміром 100 га аграрії понесуть витрати у розмірі 1 млн грн, які значно нижчі сукупного результату за 10 років при одноосібному придбанні зернозбирального комбайну в кредит або на умовах фінансового лізингу. Окрім цього, при користуванні агротехнологічними послугами немає потреби мати приміщення для зберігання комбайну, нести витрати на технічний сервіс, оплачувати заробітну плату механізаторів тощо. При користуванні послугами сторонніх організацій при зборі урожаю зернових аграрії для обробки 100 га сільгоспугідь несуть щорічні витрати у розмірі 100 000,00 грн, які необхідно фінансувати щорічно під час збору зернових культур.

Дослідження показує, що кожен варіант забезпечення виробничого процесу зернозбиральним комбайном має переваги й недоліки, однак розвиток агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів являється одним із важливих та економічно доцільніших напрямів забезпечення польових робіт сучасними високоефективними технічними засобами аграріїв з площею сільськогосподарських угідь до 500 га: "...кооператив є логічною стадією подальшого розвитку аграрних реформ України, що є можливим

завдяки існуванню значної кількості незалежних приватних сільськогосподарських товаровиробників, які мають спільні економічні інтереси у здійсненні економічної діяльності..." [23].

На сучасному етапі органи державної влади виконують дії для зростання кількості кооперативів, зокрема обслуговуючих. Зокрема відбулися зміни в Податковому законодавстві, в результаті чого легітимізовано правовий режим неприбутковості обслуговуючих кооперативів. Окрім цього, для аграріїв розроблено п'ять програм державних компенсацій, серед яких три можуть застосовувати виробники продукції рослинництва в процесі придбання технічних засобів вітчизняного виробництва, та, зокрема, обслуговуючі агротехнологічні кооперативи із спільного використання технічних засобів.

Однак, попри певні кроки державних органів в напрямку розвитку обслуговуючої кооперації, зростання кількості кооперативів незначне та аграрії в процесі створення та діяльності агротехнологічних кооперативів стикаються із низкою перешкод. Дослідження показали, що основними стримуючими чинниками формування та розвитку обслуговуючих агротехнологічних кооперативів із спільного використання техніки в аграрному секторі України виступають:

по-перше, відсутність фінансових ресурсів у процесі формування та становлення кооперативу (адміністративні витрати, заробітна плата персоналу, оренда приміщення та інші витрати);

по-друге, в процесі формуванні машинно-тракторного парку агротехнологічні кооперативи потребують дієвої довгострокової державної фінансової підтримки у вигляді компенсації вартості технічних засобів з урахуванням зменшення вартості технічних засобів під час придбання техніки, що надасть можливість зменшити перші внески по придбанню технічних засобів;

по-третє, проблеми в забезпеченні кредитними ресурсами, оскільки обслуговуючі кооперативи, до яких відносяться агротехнологічні, являються неприбутковими організаціями, що створює перешкоди в отриманні кредитних коштів;

по-четверте, державні програми розвитку обслуговуючої кооперації нечіткі або аграрії неознані стосовно можливості ними скористатися;

по-п'яте, недостатня кількість консультаційних центрів на місцях або фахівців з кооперації призводить до стримування аграріїв в процесі прийняття рішення стосовно створення агротехнологічного обслуговуючого коопе-

ративу із спільного використання технічних засобів.

ВИСНОВКИ

Дослідженнями підтверджено фінансову неспроможність та недоцільність одноосібного придбання зернозбирального комбайну аграріями з площею сільськогосподарських угідь 100 га. Забезпечення виробничого процесу технічними засобами через формування агротехнологічного кооперативу із спільного використання технічних засобів економічно доцільніше для сільгоспвиробників з площею угідь до 500 га, оскільки витрати на придбання комбайну розділяться між членами кооперативу. Окрім зазначеного, основними перевагами агротехнологічної кооперації із спільного використання технічних засобів для аграріїв малих форм господарювання виступають економія постійних витрат, можливість використовувати повний комплекс технічних засобів агротехнологічного кооперативу у виробничому процесі, розподіл інших витрат між членами агротехнологічного кооперативу. Вищевказане підтверджує, що саме формування агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів сприятиме забезпеченню аграріїв малих форм господарювання зернозбиральною та іншою технікою, якої потребує виробничий процес. Однак слід враховувати, що на сучасному етапі в процесі формування та розвитку обслуговуючих кооперативів, в тому рахунку агротехнологічних із спільного використання технічних засобів, рівень державної підтримки відіграє значущу роль. На сучасному етапі діючі програми підтримки обслуговуючої кооперації потребують доопрацювання. Пріоритетним напрямом у формуванні та розвитку агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів має бути дієва довгострокова державна програма підтримки новостворених агротехнологічних кооперативів для надання аграріям можливості довгострокового планування придбання технічних засобів, їх окупності, доходів та видатків. Аграрії, враховуючи особливості виробничого процесу (сезонність, погодні умови, обмежені строки виконання робіт), мають розраховувати в довгостроковій перспективі (на 5 років) окупність витрат та фінансову спроможність погашення зобов'язань. У зазначеній довгостроковій програмі необхідно запланувати вирішення державними органами наступних завдань:

по-перше, зниження ставок податків для агротехнологічних кооперативів у період ста-

новлення, в перші п'ять років функціонування;

по-друге, покращення доступності кредитів для придбання сільськогосподарської техніки. В Україні кредитні ресурси кооперативам із спільного використання техніки надаються на конкурсній основі, оскільки вони мають статус неприбуткової організації, що може призвести до виникнення додаткових обтяжень під час процедури отримання кредитних коштів;

по-третє, на етапі створення та становлення кооперативу із спільного використання технічних засобів, в перші п'ять років члени кооперативу потребують більш вагомої та дієвої державної фінансової підтримки в процесі формування машино-технічного парку;

по-четверте, програма державної підтримки з фінансово лізингу потребує доопрацювання. Коли в розвинутих країнах аграрний лізинг суттєво сприяє технічному оснащенню сільгоспвиробників, в Україні, зважаючи на низький рівень прибутковості сільськогосподарських виробників із площею угідь до 500 га, з причин високих відсоткових ставок та значного обсягу документації при його оформленні, для виробників продукції рослинництва придбання технічних засобів на умовах фінансового лізингу є економічно непривабливим для аграріїв.

Окрім цього, державні програми як з доступного кредитування, так і фінансового лізингу спрямовані на підтримку вітчизняного машинобудування, однак необхідно дати можливість сільгоспвиробникам самостійно обирати технічні засоби для виконання польових робіт.

Реалізація вказаних пропозицій сприятиме створенню та розвитку агротехнологічних кооперативів із спільного використання технічних засобів, що матиме прямий вплив на результати виробничої діяльності для аграріїв із площею сільськогосподарських угідь до 500 га. Достатнє, що відповідає сучасним вимогам, забезпечення виробничого процесу технічними засобами сільськогосподарських виробників (як представників агробізнесу, так і особистих селянських домогосподарств) сприятиме зростанню їх фінансово-економічних показників та рівню конкурентоспроможності.

Література:

1. Єрмак С.О., Решетняк М.Б. Перспективи залучення інвестицій в аграрний сектор України. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. 2017. № 2. С. 86—92.

2. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення 01.06.2020).

3. Шинкаренко М.С. Міжнародний досвід організації бухгалтерського обліку в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах. Вісник КНУТД, 2015. № 3 (87). С. 43—52.

4. Відкрита інформація. URL: <http://www.zerno.org.ua/39-%D0%BA%D0%BE%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/567> (дата звернення: 20.04.2020).

5. Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cb04631c-ffd7-49cd-bc0c-MinekonomikisformivaloModelDerzhavnoiPidtrimkiApk2020>— ZUrakhuvanniamProzitsiiGromadskosti (дата звернення: 16.03.2020).

6. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання, спеціальних вагонів для перевезення зерна, обладнання для виробництва біоетанолу та електроенергії з біомаси, що закуплені у вітчизняних виробників: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 130. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF> (дата звернення: 05.05.2020).

7. Єфімцева Л.О. Детермінанти формування попиту на ринку агротехнологічного сервісу. Економіка АПК. 2019. № 6. С. 111—118.

8. Добіжа Н.В. Формування інфраструктури ринку сільськогосподарської техніки в Україні: дис. д-ра екон. наук: 08.00.03. Миколаїв, 2019. 412 с.

9. Лупенко Ю.О., Захарчук О.В., Могилова М. М. Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 5—12.

10. Про затвердження розподілу коштів за бюджетною програмою КПКВК 121150 "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників" на 2020 рік: наказ № 687 від 10.04.20р. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text=Наказ+687+10.04.20> (дата звернення: 17.06.20 р.).

11. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарства України на період до 2020 року: монографія / [Ю.О. Лупенко]; за ред. Ю.О. Лупенко. Київ: ІАЕ, 2012. 182 с.

12. Безус Р.М., Курбацька Л.М., Кадирус І.Г. Сучасні тенденції функціонування та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Агросвіт № 10, 2019 р., С. 3—10.

13. Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР "Про сільськогосподарську кооперацію".

База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр#Text> (дата звернення: 05.06.2020).

14. Блок Р., Гончаренко В.В., Зіновчук В.В. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: практич. посіб. Київ: Урожай, 2001. 288 с.

15. Лупенко Ю.О., Жук В.М., Малік М.Й. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практич. посіб. Київ: НЦЦ ІАЕ, 2012. 128 с.

16. АТ КБ "Приватбанк". URL: <https://privatbank.ua/businesslizing> (дата звернення: 12.06.2020).

17. Агропортал "Пропозиція — все про агропромисловий комплекс". URL: <https://propozitsiya.com/ua/ekonomika-procesiv-zbyrannya-zernovuh> (дата звернення: 24.07.2020 р.).

18. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів: постанова КМУ № 300 від 29.04.15 р. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-n#Text> (дата звернення: 10.07.20 р.).

19. Надточій О., Тітова Л., Роговський І. Аналіз динаміки комбайнового ринку України. Науковий вісник НУБІПУ. Сер. Техніка та енергетика АПК. 2010. Вип. 144. С. 254—262.

20. Чичилюк Н.В., Чичилюк С.Б. Економічна ефективність капітального відновлення зернозбиральних комбайнів Дон-1500 Б. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2013. Вип. 2. С. 241—247.

21. Гречкосій В., Дацюк І. Обмолот: схеми і способи. Механізація АПК. 02.03.2012 р. URL: http://agro-business.com.ua/images/4-227/4_46.jpg

22. Збирання зернових та ранніх олійних культур у 2019 році у Запорізькій області: рекомендації виробництву / Інститут олійних культур Національної академії аграрних наук України: Запоріжжя: ІОК НААН, 2019. 28 с.

23. Пивовар П.В. Формування та ефективність використання машинно-тракторних парків сільськогосподарських підприємств. Вісник ЖНАЕУ. 2010. № 2(27). URL: <https://scholar.google.com/citations?user=6QTys-AAAAJ&hl=uk&oi=sra> (дата звернення: 06.05.2020).

References:

1. Yermak, S.O. and Reshetniak, M.B. (2017), "Prospects for attracting investment in the agricultural sector of Ukraine", *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu ekonomiky i torhivli im. Mykhajla Tuhana-Baranovs'koho*, vol. 2, pp. 86—92.

2. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 30 Sept 2020).
3. Shynkarenko, M.S. (2015), "International experience in the organization of accounting in agricultural service cooperatives", *Visnyk KNUTD*, vol. 3 (87), pp. 43—52.
4. zerno.org.ua (2017), "Slightly more than half of the registered cooperatives operate in Ukraine", available at: <http://www.zerno.org.ua/39-%D0%BA%D0%BE%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/567> (Accessed 30 Sept 2020).
5. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cb04631c-ffd7-49cd-bc0c-MinekonomikiSformuvaloModelDerzhavnoiPidtrimkiApk2020-ZUrakhuvanniamPropozitsiiGromadskosti> (Accessed 30 Sept 2020).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the Procedure for the use of funds provided in the state budget for partial compensation of the cost of agricultural machinery and equipment, special wagons for grain transportation, equipment for bioethanol production and electricity from biomass purchased from domestic producers", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF> (Accessed 30 Sept 2020).
7. Yefimtseva, L.O. (2019), "Determinants of demand generation in the agricultural technology market", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 111—118.
8. Dobizha, N.V. (2019), "Formation of infrastructure of the market of agricultural machinery in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Mykolaiv, Ukraine.
9. Lupenko, Yu.O. Zakharchuk, O.V. and Mohylova, M.M. (2017), "Scientific support of technical and technological renewal of agricultural production in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 5—12.
10. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), Order "About the statement of distribution of means under the budgetary program KPKVK 121150 "Financial support of agricultural producers" for 2020", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text=-Nakaz+687+10.04.20> (Accessed 08 Sept 2020).
11. Lupenko, Yu.O. (2012), *Stratehichni napriamy rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020]*, IAE, Kyiv, Ukraine.
12. Bezus, R.M. Kurbats'ka, L.M. and Kadyrus, I.H. (2019), "Current trends in the functioning and development of agricultural service cooperatives", *Ahrosvit*, vol. 10, pp. 3—10.
13. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "About agricultural cooperation"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-vr#Text> (Accessed 30 Sept 2020).
14. Blok, R. Honcharenko, V.V. and Zinovchuk, V.V. (2001), *Sil's'kohospodars'ki obsluhovuiuchi kooperatyvy [Agricultural service cooperatives]*, Urozhaj, Kyiv, Ukraine.
15. Lupenko, Yu.O. Zhuk, V.M. and Malik, M.J. (2012), *Sil's'kohospodars'kyj obsluhovuiuchyj kooperatyv [Agricultural service cooperative]*, NTsTs IAE, Kyiv, Ukraine.
16. Privatbank (2020), available at: <https://privatbank.ua/businesslizing> (Accessed 30 Sept 2020).
17. Propozitsiia (2016), "Process economics: grain harvesting", available at: <https://propozitsiya.com/ua/ekonomika-procesiv-zbyrannya-zernovyh> (Accessed 30 Sept 2020).
18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "About the statement of the Order of use of the means provided in the state budget for financial support of actions in an agroindustrial complex by reduction in price of credits", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-n#Text> (Accessed 30 Sept 2020).
19. Nadtochij, O. Titova, L. and Rohovs'kyj, I. (2010), "Analysis of the dynamics of the combine market of Ukraine", *Naukovyj visnyk NUBIPU. Ser. Tekhnika ta enerhetyka APK*, vol. 144, pp. 254—262.
20. Chychyliuk, N.V. and Chychyliuk, S.B. (2013), "Economic efficiency of capital recovery of Don-1500 B combine harvesters", *Visnyk Zhytomyrs'koho natsional'noho ahroekolohichnoho universytetu*, vol. 2, pp. 241—247.
21. Hrechkosij, V. and Datsiuk, I. (2012), "Threshing: schemes and methods", available at: http://agro-business.com.ua/images/4-227/4_46.jpg (Accessed 30 Sept 2020).
22. IOK NAAN (2019), *Zbyrannia zernovykh ta rannikh olijnykh kul'tur u 2019 rotsi u Zaporiz'kij oblasti: rekomendatsii vyrobnytstvu [Harvesting of grain and early oilseeds in 2019 in the Zaporozhye region: recommendations for production]*, Zaporizhzhia, Instytut olijnykh kul'tur Natsional'noi akademii ahrarykh nauk Ukrainy, Ukraine.
23. Pyvovar, P.V. (2010), "Formation and efficiency of use of machine-tractor parks of agricultural enterprises", *Visnyk ZhNAEU*, vol. 2 (27), available at: <https://sholar.google.com/citations?user=6QTysAAAAJ&hl=uk&oi=sra> (Accessed 30 Sept 2020).

Стаття надійшла до редакції 22.09.2020 р.